

SCHULTHEISZ ÉMIL: KERESZTURI FERENC

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A régi orosz és magyar medicina legjelentősebb közös magyar–orosz személyisége, Kereszturi Ferenc 1738. május 28-án született, egyes adatok szerint Kassa környékén, mások szerint Sárospatakon.

Orosz életrajzírói egyöntetűen azt írják, hogy szülei nemesemberek voltak, akiket ugyan korán elvesztett, de mégis sikerült jó neveléshez jutnia. Fiatal korában főleg a latin nyelv tanulásával foglalkozott, és azt tökéletesen elsajátította.

Sajnos a számszavú sárospataki feljegyzésből nem tűnik ki, hogy 1756. március 24-én történt beiratkozása után meddig volt a főiskola növendéke. A feljegyzésből következtethetően, mielőtt Moszkvába érkezett rövidebb-hosszabb ideig Lengyelországban is időzött; lehetséges, hogy orvosi tanulmányait itt kezdte meg.

1762-ben tűnik fel Moszkvában. Szeptember 10-től kezdve a moszkvai orvostképző iskola növendéke, 1763-ban már alorvos, 1764. június 11-én pedig megkapja orvosi oklevelét.

Diplomájának kézhezvétele után egy hónappal már a dél-ukrajnai Bahmut városába kap kinevezést mint vesztégzár-orvos, évi 180 rubel fizetéssel.

Kereszturi azonban nem szándékozott huzamosabb időt tölteni ebben a beosztásban. Anatómiai érdeklődése már a korai időszakban is túlnyomó volt, ami kitűnik V. E. Adodurovhoz, a moszkvai egyetem kurátorához írt leveléből, melyben azt kéri, hogy nevezzék ki a moszkvai orvoskar prosectorává. Ez jelentős állás volt, hiszen a nyugati államokat jócskán megelőzve Kondoide, orosz birodalmi főorvos volt az, aki a kórházakban elrendelte a kötelező boncolást. Kereszturi moszkvai tanulmányainak esztendei alatt Adodurov személyében is hathatós pártfogóra, tehetségének elismerőjére tett szert, mert az egyetem kurátora a kérelmet pártfogó levél kíséretében továbbküldte Cserkaszov báróhoz, a birodalmi orvoskollégium elnökéhez. A gyakorló orvosok ugyanis ez utóbbi főhatóság alá tartoztak, míg az egyetemek orvoskarain működő pedagógus-orvosok az egyetem kurátorának, illetve a minisztériumnak voltak alárendelve.

Cserkaszov azt válaszolta, hogy Kereszturit csak abban az esetben engedheti át az egyetemnek, ha alaposan megindokolt kérelmet terjeszt elő. Kereszturi hamarosan megfogadja a tanácsot, és benyújtja folyamodványát, melyben betegségére hivatkozik. Azt a választ kapja, hogy egészségi állapotára vonatkozó állításait kellő orvosi szakvéleménnyel támassza alá. Erre beterjeszti a báró Asch Péter professzor és Minau Krisztián törzsorvos által kiállított szakvéleményt, melyből kitűnik, hogy Kereszturi Franc Francevics epeút-obstrukcióban szenved, melytől gyakran sárgasága és igen heves kólikája van. E betegségek jeleit arcán viseli, míg teste gyengeségről tanúskodik.

Ez a szakvélemény – melyet a két orvos 1764. november 15-én állított ki – megtette hatását. Kereszturi Ferencet a birodalmi orvosi kollégium elbocsátotta kebeléből, és 1765 elején már megkapta prosectori és operatori állását I. E. Erasmus professzor mellett. Az anatómiai teátrumban működik, ugyanakkor részt vesz az egyetemi oktatómunkában is, mert egykori tanára, Zibelin professzor helyett – mint annak tanársegéde – már ő tanítja az anatómiát és a sebészetet.

Amint az a moszkvai tanárok életrajzgyűjteményéből kitűnik, báró Asch Péter, a leghíresebb moszkvai orvosok egyikének személyében nem csupán megbízható vezetőt talált tudományos téren, hanem pártfogót is az életben; az ő útmutatásai nyomán gyakorlati működésének köre jelentősen kiszélesedett. Fáradhatatlan munkaszeretete, lelkes odaadása az első moszkvai orvosok egyikévé avatták.

Az 1770–1771. évi hatalmas pestisjárvány idején – akárcsak Peken – ő is felcseréli fővárosi beosztását a járványorvos veszélyes funkciójával. A pestisorvos funkciója nemcsak veszélyes, de felettébb fárasztó, s ráadásul még igen hálátlan szerep is volt, ennek ellenére munkásságát a járvány egész tartama alatt megszakítás nélkül folytatta.

Röviddel a járvány megszűnése után visszatér Moszkvába, ahol 1772-ben protochirurgussá lép elő, vagyis a moszkvai kórház fősebésze lesz, és újra előad. Az 1775–76-os tanévben, a téli szemeszterben a neurológia és a szplanchnológia (zsigertan) köréből tart előadásokat. Mint az egyetemi hirdetményekben olvasható: „Winslow nyomán, hozzáfűzve azt, amit mások tártak fel”.

Nagy felkészültség kellett éppen a szplanchnológia és a neurológia oktatásához, mely a XVIII. században is számos nyílt kérdéssel nehezítette az előadó helyzetét.

Az anatómia oktatásában utóda Venszovic, majd Gruzinov, azt követően pedig a kiváló Muhin lett, Peken egykori adjunktusa.

1776. augusztus 18-án a moszkvai egyetemi tanács Pro memoriával fordul a birodalmi orvoskollégiumhoz, és ebben kéri, hogy Kereszturit – tekintettel a tanításban több éven át elért eredményeire, lelkiismeretes kórházi orvosi tevékenységére, szorgalmára, tisztességére és erényes magaviseletére, továbbá mivel voltaképpen amúgy is betölti az anatómia professzorának tisztségét, végezetül további erőfeszítésre és buzgalomra ösztönzése céljából – részesítsék olyan

rangemelésben, mely figyelembe veszi, hogy de facto professzori állást tölt be; vagyis nevezzék ki törzsorvossá.

A való helyzet ugyanis az volt, hogy a nagy Sz. G. Zibelin a farmakológiai-farmaciai, valamint a terapeutikai tanszékekkel együtt és egyszerre mind kevésbé tudta előadni az anatómiát is, és ezért az utóbbi katedrát egyre önállóbban Kereszturi vezette. Költségvetési okokból viszont ekkor még nem volt lehetőség újabb tanszék szervezésére. Vagyis az orvoskari felterjesztés a fennálló tényleges helyzetet kívánta némileg összhangba hozni Kereszturi rangjával és javadalmával, ha a professzori kinevezésre még nem is volt mód.

1777-ben bekerül a moszkvai egyetem professzori karába, egyelőre mint az anatómia és sebészet rendkívüli tanára. Egy évvel később, 1778-ban megkapja a tanszéket, s ezzel együtt a rendes tanári címet és jelleget.

Professzori működését az orosz orvostörténészek rendkívül pozitívan értékelik. V. V. Kovanov és T. I. Anikina szerint Zibelin tanítványa, Kereszturi Ferenc igen nagy hatást gyakorolt az egyetemen folyó orvosi oktatás fejlődésére. Kereszturi kezdte meg az anatómia tanítását hullákon, a fiziológia oktatását pedig állatokon. Ezután részletesen ismerteti Kereszturi tanmenet-tervezetét, melyet az akkori előadási hirdetések tartalmaztak: „Be fogja mutatni az emberi test felépítését, művészi szívszedve és preparálva azt. Hogy pontosabban meghatározza az élő test felépítését, különféle állatokon is. Az anatómiai-fiziológiai kísérletek lefolytatásán ezért néha állatokat fel is fog vágni. A legkisebb részek finom szerkezetének vizsgálatánál a mikroszkópot veendi segítségül”.

Ez az oktatás széles alapokon nyugodott, és felölelte a leíró anatómia mellett a fiziológia és hisztológia, valamint a klinikai és operatív sebészet elemeit is. Az anatómia és a sebészet komplex oktatásának voltak pozitív és negatív oldalai. Az anatómiának sebészorvos által történő oktatása kétségkívül előmozdította a topográfiai vagy sebészi anatómia fejlődését. A sebészorvosok, akik az orvostanhallgatókat a sebésztechnikára és anatómiára oktatták, kellő anatómiai bázist nyújtottak a sebészeti műtét számára. Az ily oktatás negatívuma abban állt, hogy a tanárok nem tudták tökéletesíteni magukat egyetlen szakterületen akkor, amikor az orvostudomány helyzete, és annak további fejlődése szigorú specializációt követelt volna meg.

Egy másik orosz orvostörténész, D. M. Rosszijszkij munkájából az is kitűnik, hogy Kereszturi az 1778–79-es tanévben a saját tantárgyai mellett a hisztológiát, fiziológiát, szülészetet és törvényszéki orvostant is előadta, amiről a moszkvai egyetem múzeumában található egykorú hirdetés tanúskodik. Ez a hirdetés is utal kórboncnoki munkájára.

Kereszturi Franc Francevics az orosz kórbonctani iskola kitűnő képviselője. Egy személyben klinikus, leíró anatómus és kórboncnok. Sigerist, a neves svájci orvostörténész a XVIII. század végi–XIX. század eleji bécsi és párizsi orvosi iskolák kórbonctani gyakorlata közötti különbséget

abban jelölte meg, hogy míg Bécsben korán elkülönült a kórbonctan, addig Párizsban a klinikus volt többnyire a prosector is. Ez utóbbihoz hasonló helyzet alakult ki Moszkvában és Pétervárott is. Már Sigerist rámutatott arra, hogy mindkét módszernek megvoltak a kétségtelen előnyei. A bécsi iskola csaknem teljesen önállósult patológiai anatómia gyakorlata kedvezőbb volt a kórbonctan mint diszciplína számára. A kórbonctan önálló művelése e tárgy fejlődését, az erre vonatkozó ismeretek elmélyültebb bővítését segítette elő. A párizsi iskola szorosabban a klinikumhoz kapcsolódó kórbonctana talán előnyösebb volt a gyakorló orvos szempontjából.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az orosz medicina önálló fejlődésében messzemenő hasonlóságot mutat a francia klinikai orvostudományhoz, úgy csaknem természetes, hogy a kórbonctan, mint akkor többnyire mondták: „anatomia practica” terén is olyan gyakorlat alakult ki, mint amilyen Sigerist szerint a párizsi iskolát jellemzi. Mióta Morgagni alapvető műve¹ 1761-ben megjelent, az orosz medicina is egyre inkább az anatómiai–lokalisztikus gondolat hatása alá került.

Hol fészkel a betegség? (Ubi est morbus?) – tette fel a kérdést Morgagni Paduában, amikor boncolás közben és utána összevetette a boncolás során talált szervváltozásokat a klinikai adatokkal. Ugyanezt kérdezte két évtizeddel később Moszkvában a klinikus és prosector Kereszturi is.

Moszkvában e szempontból különösen kedvező helyzetet teremtett Kondoide birodalmi főorvosnak az a már említett rendelkezése, mellyel a kórházakban elhaltaknak kötelező sectióját elrendelte. Ez lehetővé tette, hogy Kereszturi klinikai megfigyeléseit csaknem minden esetben összevehesse a boncasztalon nyert észleletekkel. Az így leszűrt tapasztalatok irányították klinikai munkáját. Ez a kórbonctani és klinikai szemlélet tükröződött előadásaiban is.

D. M. Rosszijszkij is melegen méltatja működését, és kiemeli, hogy Kereszturi elsőként vezette be az oktatásba az állatokon végzett fiziológiai kísérleteket, valamint a mikroszkóp használatát a hisztológiai tanításnál.

Amikor 1780. június 9-én József császár – mint Falkenstein gróf –beutazza Oroszországot, megtekinti a moszkvai egyetemet is, ahol Kereszturi „átnyújtotta az alkalomra megjelentetett magyar nyelvű költeményét”.²

1781-ben igen nagy tudományos megtiszteltetésben részesül: az 'Imperialis Leopoldino–Carolina Academia' felveszi tagjai sorába.

Csekély számú, kis terjedelmű publikációi is ezekben az években látnak napvilágot. 1778. április 22-én, a cárnő születésnapján tartott beszéde még ugyanebben az évben megjelent.³

Kereszturinak ez az értekezése tulajdonképpen fiziológiai mű. A fiziológiának azt a fejezetét tárgyalja, amellyel ma a pszichofiziológia és a neurofiziológia foglalkozik. A pszichofiziológiai összefüggéseket vizsgálja Kereszturi az érzetekről szóló 'Oratio'-jában. Az érzetekkel kapcsolatos

vizsgálatok Oroszországban Lomonosov kutatásaival indultak meg; az általa alkotott érzetelmélet lett az orosz materialista lélektan, illetve élettan egyik alapja.

Kereszturinak ez a munkája hármasság tagolódású. Az első részben az érzetek fejlődését mutatja be. E fejezetben foglalkozik a megismerés lényegével, leszögezve, hogy annak forrása az érzékszervi tapasztalat, melyeknek összessége tükröződik a tudatban.

A második részben az érzékelést mint folyamatot teszi vizsgálata tárgyává. Felteszi a kérdést: az érzet „hogyan mozgatja a lelket?”. Hipotézisek felállításán kívül egyéb eredményre természetesen e kérdés megválaszolásában nem jut. Kétségtelen azonban, hogy az a következtetés, mely szerint „a testek az érzékszerveinkbe jutott képekkel az idegeken keresztül a tudathoz jutnak; az érzékszervek különböző struktúrája az érzetek megkülönböztetését szolgálja” – kora tudásának magaslatán álló egzakt materialista megállapítás. Ebben a fejezetben Kereszturi többször hivatkozik Lucretiusra, 'De rerum natura' című művének egy terjedelmesebb részét idézi is.

A mű harmadik, utolsó részében az érzékenység fajaival foglalkozik. Az érzékszervek, az izmok, valamint a belső szervek érzékelésének elkülönítése emlékeztet Friedrich Hoffmann erre vonatkozó elgondolásaira. A belső szervek és zsigeri izmok innervációjának leírásakor viszont inkább a deskriptív anatómus biztonsága vezeti. Kereszturi e művében nem több a téves hipotézis, de legalább annyi a helyes megállapítás, mint legteljesebb nyugati kutató-kortársainak munkáiban.

1783-ban, II. Katalin trónralépésének évfordulóján jelenik meg június 28-án mondott beszéde 'Az élet megismeréséről, az emberi test belső természetének élesebb megvilágítása céljából'.

E disszertáció első, a lélek természetével foglalkozó részében kevésbé mutatkozik materialistának, mint az Oratio-ban. Ha a lelket a testtel együtt vizsgálja is, felfogásában határozottan dualista. Amikor azonban ismét szorosabban vett fiziológiai problémával foglalkozik, a kérdést már újra materialista szemlélettel tárgyalja.

A disszertáció a test felépítésének, összetételének analízisével kezdődik. Rövid fiziológiai áttekintés után jellegzetesen materialista kérdést tesz fel: hol az anyagi élet székhelye? A kor tudománya erre a kérdésre még nem tud kielégítő feleletet adni. A kutatás útját azonban helyesen jelöli meg. Meg kell ismerni – írja – az emberi testben működő fizikai erőket. A gravitas, attractilitas, elasticitas mellett különösen a mozgáskészség az, amit behatóan kell tanulmányozni, mivel a mozgás az élettől elválaszthatatlan. Nézetei szerint a mechanika, hidraulika és hidrosztatika az élettannak mintegy segédtudományai.

Az ember élettani törvényeinek megismerését illetően a mechanikának az indokoltnál nagyobb jelentőséget tulajdonít. Nem tud teljesen szabadulni a iatromechanikus gondolkodásmódtól. Ami a hidrodinamika jelentőségét illeti, ezt Kereszturi helyesen ismerte fel.

A tanulmány befejező része ismét az Oratióra emlékeztet, amennyiben pszichofiziológiai és neurofiziológiai kérdéseket taglal.

1784 februárjában Kereszturi kérelemmel fordul a birodalmi orvosi kollégiumhoz. Ebben előadja, hogy évek óta nyilvános rendes tanára az anatómiának és a sebészetnek a moszkvai egyetem orvoskarán, tagja a Leopoldina–Carolina Akadémiának, tehetségéhez képest ellátja szolgálatát, s elérkezettnek látja az időt, hogy vizsga után elnyerje a doktori fokozatot.

A birodalmi orvosi kollégium méltányosnak minősíti a kérelmet, és bizottság elé utalja, melynek elnöke J. Timovszkij. A vizsga 1784. március 21-én megtörténik, és arról a bizottság bizonyítványt állít ki.

E bizonyítvány kézhezvétele után a birodalmi orvosi kollégium felhívja Kereszturit szakirodalmi tevékenységének igazolására. Kereszturi nyomban felterjeszti előbb ismertetett két munkáját, és egy hónappal később, 1784 májusában kézhez kapja a birodalmi orvosi kollégium elnöke által aláírt határozatot, mely elrendeli a doktori oklevél haladéktalan kiadását.

Még több mint húsz esztendőn át, 1805-ig vezeti a moszkvai egyetem tanszékét, s neveli a fiatal orvosnemzedék kiválóságainak egész sorát. E hosszú időszak alatt már csak kevés olyan kiemelkedő eseménnyel találkozunk, mely részletesebb méltatást igényelne.

1779-ben jelent meg J. P. Frank nagy jelentőségű közegészségtani munkájának⁴ első kötete, s 1795-ben már Kereszturi tollából olvashatunk a politia medicáról. Noha a mindössze hat lapból álló dolgozat általánosságokban mozog, s nem is célja, hogy részletes közegészségtani alapvetést adjon, jelentősége mégis igen nagy. Felismerte ui. a szervezés szerepét a betegségek megelőzésében, és rámutat az uralkodó és a kormányzat felelősségére e téren. Természetes, hogy az akkori abszolút uralom idején csak a cárnőt dicsőítő Oratiójában találhatott módot arra, hogy idevágó elgondolásait kifejtse. Sokkal nyíltabban szólhat a hatóságok szerepéről a polgárok egészségének megőrzésében.⁵ A polgári élet egyéb törvényeihez hasonlóan, a közegészségügyet is megfelelő törvényekkel kell szabályozni, s gondoskodni kell ezek ellenőrzéséről is – fejezi be tanulmányát Kereszturi.

Ekkor már egyetemi tanári állása mellett egyike Moszkva legkeresettebb orvosainak; rendkívül kiterjedt, jól jövedelmező magánpraxisa van, s betegei a vezető körökből kerülnek ki.

Fenntartja kapcsolatát a többi Oroszországban élő magyarral, ami kitűnik M. A. Balugjanszkijnak Miller Jakab Ferdinándhoz, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójához írt pétervári leveléből is. A kor magyar sajtója – mely, mint arra már rámutattunk, állandóan tárgyalja az oroszországi kulturális eseményeket és az ottani magyarok szereplését – ismételten megemlékezik Kereszturi személyéről és működéséről.

A jénai 'Intelligenzblatt der Allgemeinen Literatur-Zeitung' egyik 1805. évi számából megtudjuk, hogy ez évben a moszkvai egyetem orvoskarának decanusi tisztjét Kereszturi F. F. professzor tölti be.

Kereszturi szívesen pártfogolta a tehetséges orvostanhallgatókat; ő volt az, aki Kirdan ajánlására M. J. Mudrovnak, a későbbi nagy orvosprofesszornak a pályáját egyengette.

Kereszturi mindvégig a legnagyobb buzgalommal mélyítette el orvostudományi tanulmányait; állandóan látogatta a kórházi betegeket, praktikus ismerteit folyamatosan kiegészítette az új orvostudományi munkák beható tanulmányozásával. Fáradhatatlan munkaszeretet, odaadás az orvosi hivatás iránt – ez avatta őt a legkiválóbb orvosok egyikévé.

Hetvenéves koráig vezette tanszékét. Ekkor – 1805-ben – nyugdíjba vonult. Hosszú betegeskedés után, 1811. február 16-án halt meg.

¹ De sedibus et causis morborum indagatis libri quinque

² „podnesz emu csetvertosztisie na vengerszkom jazüke, kotoroe bülo togda-zse napecsatana”

³ „Oratio de sensationibus tam in tuenda sanitate, quam in corrigenda adversa vale tudine, homini necessaria et amica auxilia praebentibus”

⁴ System einer vollständigen medizinischen Polizei

⁵ „Magistratus cura in tuenda civium sanitate...”